

Ивана З. Митић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Прегледни рад
УДК 811.163.41'367
811.163.41'37
811.163.41'42
Примљен 3. XII 2012.

АМБИГВИТЕТ У ГЕНЕРАТИВНОЈ СИНТАКСИ И ФОРМАЛНОЈ СЕМАНТИЦИ²

У раду се даје преглед проучавања која се тичу амбигвитета – појаве да се једном истом говорном низу може приписати више семантичких интерпретација – и аналитичком методом испитује како и зашто се амбигвитет испољава у реченици или низу. Са методолошке стране се разматра да ли могућност вишеструке интерпретације код двосмислених низова кореспондира са одговарајућим бројем различитих хијерархијских структура међу конституентима. Прегледом истраживања је утврђено да међу лингвистима нема усаглашености у вези са наведеним, те једни лингвисти могућност двају читања једног низа речи објашњавају зависношћу од синтаксичке хијерархијске структуре, док други, који верују да један низ може имати само један начин структурног представљања, могућност више интерпретација објашњавају тиме што структура није довољно прецизирана. Међу лингвистима нема усаглашеног мишљења ни о питању међузависности синтаксе и семантике – једни лингвисти не признају синтаксу, други су свесни везе синтаксе и семантике. Потоњи сматрају да зависност интерпретације од места на коме се конституенти налазе у хијерархијској структури може да буде доказ универзалне међузависности између синтаксичке и семантичке структуре – у том случају, амбигвитет може бити искоришћен као метод за дијагностику појединих синтаксичких структура.

Кључне речи: амбигвитет, две интерпретације, синтакса, семантика, композиционалност, опсег, невидљиво померање.

1. Увод

У овом раду дајемо преглед проучавања амбигвитета – појаве да се једном истом говорном низу може приписати више семантичких ин-

¹ ivana.mit88@gmail.com

² Рад је рађен под менторством доц. др Бобана Арсенијевића у оквиру предмета Методологија лингвистичких истраживања, на мастер академским студијама филологије, школске 2011/2012. године.

терпретација – који је у досадашњој литератури посматран на основу двају приступа: синтаксичког и семантичког. Са становишта **синтаксичког** приступа (HAEGEMAN 2006), могућност двају читања јавља се као резултат различитог комбиновања јединица једне исте реченице или низа. Са становишта **семантичког** приступа (CHIERCHIA & GINET 1990), (HEIM & KRATZER 1998), реченица или низ има могућност двају различитих читања, јер реч или низ може да се доведе у везу са више од једног значења. Синтаксичаре интересује како су искази организовани, те феномен амбигвитета проучавају са становишта структуре низа, док семантичари указују на различита значења за која дају функције којима се износе услови истинитости, а који даље важе за одређене исказе.

Присуство/одсуство амбигвитета у истраживањима се користи да се дође до увида у синтаксичку структуру, нпр. у померање чланова којим се ремети канонски редослед речи. Циљ нам је да прегледом таквих истраживања дефинишемо амбигвитет, да укажемо на узрок појаве амбигвитета, на типове амбигвитета, и да испитамо да ли је значење низа или реченице последица промењене хијерархијске структуре међу конституентима. Тако ће, код реченица са два квантификатора, поређењем значења реченица која су доступна и оних која су теоријски могућа, амбигвитет бити искоришћен као тест за проверу да ли се десило померање квантификатора.

Рад је организован у четири поглавља, при чему се друго тиче дефинисања типова и узрока амбигвитета, а треће проблема дефинисања двосмислености опсега. У четвртом поглављу изнели смо закључак којим се указује на значај амбигвитета за дијагностику појединих синтаксичких структура. У овом поглављу разматра се и да ли је методолошки исправно тврдити да се промена интерпретације дешава у зависности од хијерархијске структуре међу конституентима. С обзиром на то да је амбигвитет знак да се интерпретација може представити и структурно, разматра се питање да ли различита значења одговарају различитим структурама.

2. Амбигвитет: дефиниције и типови

2.1. Амбигвитет: двосмисленост у језику

Хипотеза да у језику интерпретација зависи од начина на који су низови речи састављени везана је за чињеницу да исти низови речи могу бити груписани на различите начине, што директно предвиђа могућност да један низ речи има више од једне интерпретације. За испитивање двосмислености, и препознавање низова речи који могу имати две ин-

терпретације, може бити од значаја познавање законитости којима речи у низу подлежу у једном језику. Наведено објашњавамо на примеру 1 – овај низ речи у енглеском језику има могућност двеју интерпретација, те ће говорник енглеског језика за овакав израз дати два читања. Међутим, ако би тај низ речи требало да прочита говорник неког другог језика, нпр. српског, говорник неће препознати да има двосмислености. Да појаснимо: овакав низ речи у српском језику није двосмислен, због конгруенције (1), те ће се говорник српског језика управљати тим правилима, и рећи да ова конструкција у енглеском језику није двосмислена, јер у свести има тип структуре која не може бити двосмислена у српском језику.

1. *150 black cab drivers* (150 возача црних таксија и 150 црних такси возача).

2.2. Амбигвитет: узрок појаве

Амбигвитет се јавља онда када једна реч или низ речи може имати више значења (CHIERCHIA & GINET 1990: 33). Узрок појаве амбигвитета везује се за сазнање да један низ речи може имати два начина структурног представљања (HAEGEMAN 2006 – **структурни амбигвитет**), или за сазнање да једна реч може да се доведе у везу са више од једног значења (CHIERCHIA & GINET 1990 – **лексички амбигвитет**). Чињеница да се две могуће интерпретације једног низа речи могу довести у везу са постојањем више начина структурног представљања, или сазнање да једна реч или низ речи може да се повеже са различитим значењима, имплицира да је амбигвитет показатељ једног узрочно-последичног следа дешавања.³

2.3. Амбигвитет: две структуре за један низ

Синтаксичари верују да код двосмислених низова речи два начина представљања синтаксичке структуре једног истог низа речи омогућавају две интерпретације. Нпр. низу речи *змај-јунак* одговарају следећи начини структурног представљања (2а, 2б):

2а. [змај-]- јунак],

2б. [змај-јунак],

што имплицира читања (2а', 2б'):

2а'. змај који је јуначан,

2б'. човек који је изузетан јунак.

³ Хагеман наводи термине: „два читања“ и „две интерпретације“ (в. HAEGEMAN 2006).

Поређењем наведених начина структурног представљања (2а и 2б), и читања (2а' и 2б') за низ речи који чине две именице примећује се да се две интерпретације јављају у зависности од тога која од именица се употребљава у улози управног члана. Тако је у једном случају управни члан именица *змај*, а именица *јунак* има улогу детерминатора (2а'), док за 2б' важи обрнуто – управни члан је именица *јунак*. Такав амбигвитет назван је **структуралним** (НАЕГЕМАН 2006: 10). На основу анализе види се да интерпретација низа речи није само збир интерпретације појединих речи с лева на десно, већ се указује на још једну од особина језика – реч је о композиционалности.⁴

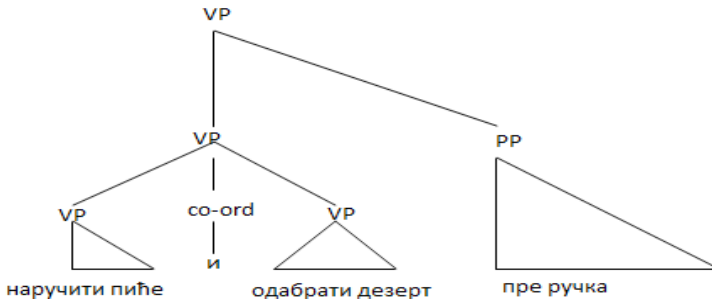
Могућност двају читања једног низа речи препознаје се и када је низу чији су конституенти у саставном односу придружен одређени модификатор (пример 3а, слика 1; пример 3б, слика 2; пример 4). С обзиром на начин уређења низа, за реченицу 3а важи читање 3а' – наведена временска одредба **пре ручка** односи се на оба конституента (**наручити пиће, одабрати десерт**), и спецификује време вршења радње оба конституента.

3. *Купац у углу ће наручити пиће и одабрати десерт пре ручка.*

3а. Купац у углу ће [VP [VP [VP наручити пиће] и [VP одабрати десерт]] пре ручка].

3а'. *Купац ће и наручити пиће и одабрати десерт пре ручка.*

Слика 1

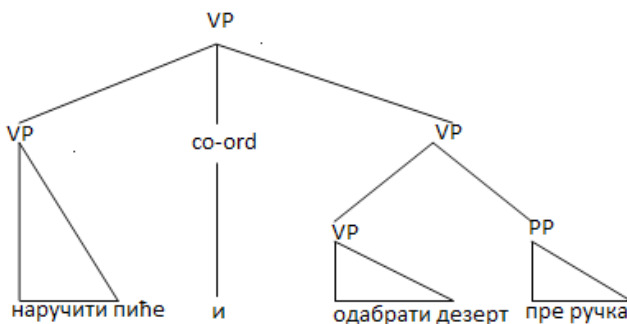
За пример 3б важи интерпретација 3б' – у овом случају, временска одредба не дефинише време радње низа **наручити пиће**, већ се односи на само један низ, **одабрати десерт**.

3б. Купац у углу ће [VP [VP наручити пиће] и [VP [VP одабрати десерт] [PP пре ручка]]].

3б'. *Купац ће наручити пиће и пре ручка одабрати десерт.*

⁴ „The meaning of a string of words is determined **compositionally**; i.e. it is determined by its component parts and by their relations“ (НАЕГЕМАН 2006: 11).

Слика 2

И кад се низу чији су конституенти у саставном односу додаје придев (4а и 4б), разликују се два читања (4а' и 4б').

4. *Способна жена и мушкарац држе све добре послове у фирми.*

4а. [АСспособна] [N[Нжена] и [Nмушкарац]] држе све добре послове у фирми].

4б. [N[АСспособна] [Нжена]] и [Nмушкарац] држе све добре послове у фирми].

4а'. *Жена која је способна и мушкарац који је способен држе све добре послове у фирми.*

4б'. *Жена која је способна и мушкарац држе све добре послове у фирми.*

Поређењем изгледа структуре (3а и 3б; 4а и 4б) и могућих читања (3а' и 3б'; 4а' и 4б'), примећује се да се два читања јављају у зависности од тога шта се прво везује за ближи члан (у примеру 3 конституент који је ближи модификатору је **одабрати десерт**; у примеру 4 – **жена**) – други део низа (**наручити пиће** 3; **мушкарац** 4), или модификатор (**пре ручка** 3; **способна** 4). Ако се за ближи члан прво веже други члан координације, па модификатор, модификатор модификује оба члана низа у саставном односу (3а и 3а'; 4а и 4а'). У случају када се за ближи члан прво веже модификатор, па други члан координације, модификатор модификује само ближи члан (3б и 3б; 4б и 4б').

И једна реч може имати две могућности структурног представљања (HAEGEMAN 2006: 107), а не само и увек низ речи. Опет, није значење речи то које узрокује амбигвитет, већ се узрок налази у структури речи коју испитујемо. Наведено може бити објашњено сазнањем да је процес настанка нових речи базиран на двоструком гранању (binary branching) – да функционише на синтаксичким принципима. Тако придев *undoable*, може да настане на два начина:

5a. [A un [A [V do] able]],

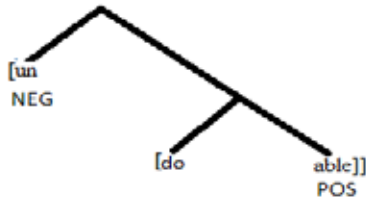
5б. [A [V un [V do]] able],

5a'. оно што не може бити урађено и

5б'. оно што се може учинити као да није урађено.

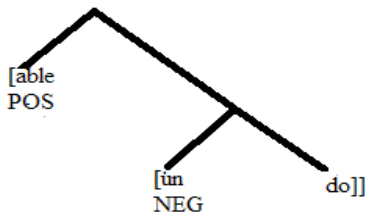
За 5а важи да негација има шири опсег од POS и шири опсег од do (видети слику 3).

Слика 3

Док за 5б важи да POS има шири опсег од NEG и шири опсег од do (видети слику 4).

Слика 4

У српском језику примери типа: *књижевнонаучни (метод)* и *књижевно-научни (метод)* могу бити представљени на следећи начин:

6a. [A[Акњижевно [Наука-]]-ни],

6б. [A[N[Нкњижев-] [Наука-]]-ни].

Оваквом начину структурног представљања одговарају следеће интерпретације:

6a'. *метод књижевне науке,*

6б'. *метод који је и књижевни и научни.*

Поређењем изгледа структуре (6a и 6б) и читања (6a' и 6б') примећује се да разлику у интерпретацији условљавају синтаксичка правила која владају међу конституентима, члановима новонастале речи. Различите интерпретације јављају се у зависности од тога да ли сложена реч настаје додавањем придевског суфикса структури која се састоји од именице и придева (6a), при чему именица има улогу управног члана, а придев улогу модификатора (6a'), или од двеју именица (6б), које су у

кординацији, те обе именице бивају модификоване додавањем суфикса за придев.

2.4. Двосмисленост условљена различитим значењем речи (лексички амбигвитет)

Појава да једна реч има више интерпретација, па самим тим и реченица у којој се налази, у литератури је назначена као **лексички амбигвитет** (CHIERCHIA & GINET 1990: 32) Тако реченица 7 има две могућности интерпретације, јер реч *миш* има два значења: значење животиње, или справе која се користи за управљање рачунаром. Реч је о томе да речи могу имати исте графемске и изговорне вредности, али различита значења – што се доводи у везу са терминима хомонимија (двозначност) и полисемија (вишезначност) – а амбигвитет би био разрешен кад би се знало која је значењска вредност употребљена.

7. *Миш је на сџолу.*

Показатељ наведеног је и реченица 8, где деминутив *бомбица* може имати бар два значења (8а и 8б), при чему се различите могућности читања наведене речи везују за сазнање да у српском језику постоји разлика у значењу између лексикализованих деминутива (8а), и правих деминутива (8б) (ЈАНИЋ 2011).

8. *Бомбица је у кућији.*

8а. *колач, бомбица од чоколаде;*

8б. *мала бомба.*

И реченица 9 може имати два читања (9а' и 9б'), при чему је у једном читању придев *сџрашан* негативно конотиран (9а), а у другом позитивно (9б). Могућност двају читања наведене реченице доводи се у везу са сазнањем да једна реч може имати различита значења у зависности од тога да ли се употребљава у стандардном језику (9а'), или у колоквијалном говору (9б') (МИТИЋ 2011).

9. *Гледала сам сџрашан филм.*

9а'. *Гледала сам филм који је њун сџраве и ужаса.*

9б'. *Гледала сам одличан филм.*

Поређењем реченица 10а и 10б примећује се да реч *џод* нема исто значење, а ни функцију у наведеним реченицама. Наиме, једном реч *џод* има значење „подлога по којој се хода“ (10а), и тада је реч о именици, а други пут реч *џод* има просторно значење (10б), и употребљена је као предлог – изговорна и графемска вредност је у оба случаја иста. Различно значење речи, па и реченице, јавља се у зависности од тога у којој је синтаксичкој функцији наведена реч употребљена – што је у лексиколо-

гији означено као појава хомонимије, тачније хомоформа.

10а. *Под је њрљав.*

10б. *Под Грмечом су сѝаре колибе.*

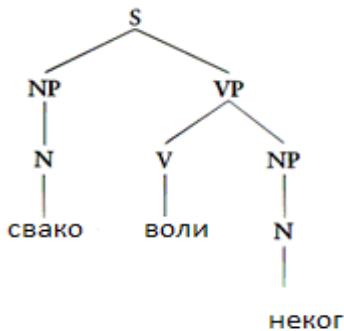
3. Проблем лингвистичких истраживања: квантификатори и амбигвитет

Проучавање квантификације датира још од Аристотела, а један од највише истраживаних проблема јесте шта се дешава када се у реченици са два квантификатора аргумент који носи један квантификатор помери навише и пређе изнад аргумента који носи други квантификатор. С обзиром на то да је општи закон да померање конституената условљава промене на семантичком плану, логично је и да промена места квантификатора треба да услови две могуће интерпретације реченице. У том случају, то што реченица има два читања послужило да се испита како је дошло до померања, као и какве ефекте померање даје на плану опсега. Наведено ће бити проучено поређењем доступних значења једне реченице (11) и значења која су теоријски могућа.

Најпре дајемо дубинску структуру реченице 11 (в. слику 5).

11. *Свако воли неког.*

Слика 5

На основу приказане структуре види се да се квантификатор који је први у редоследу интерпретације наведене реченице 11 – *свако*, налази на вишој позицији у односу на квантификатор *неко*, што одговара сазнању да редослед интерпретирања зависи од хијерархијске организације.

За реченицу 11, семантичари дају следеће формуле и читања:

b. $\forall x \exists y [\text{love}(x, y)]$

c. $\exists y \forall x [\text{love}(x, y)]$

b'. за свако x постоји неко у њако да га њо x воли. Односно, свако воли (\bar{y}) некога.

c'. за неко у важи да свако x воли њо y . Односно да постоји неко кога свако воли.

У семантичкој (и логичкој) теорији, каже се да квантификатор који се први интерпретира (под *b'* – свако, под *c'* – неко) има шири опсег. Наведене интерпретације можемо да доведемо у везу са синтаксичком дубинском структуром на коју смо раније указали. Наиме, с обзиром на то да се у једном читању први интерпретира квантификатор *свако*, а у другом квантификатор *неко*, то би онда значило да се и *неко* може наћи на вишој позицији у односу на *свако*. Међутим, ред речи показује да се налази на позицији објекта, на најнижем месту у структури. Како су онда могуће две интерпретације? Синтаксичари и семантичари се слажу да је ту дошло до тзв. невидљивог померања, *quantifier raising (QR)*, при чему квантификовани израз може да се попне јако високо и тако промени интерпретацију, а да се то не примети у површинској структури реченице.

4. Закључак

У раду су разматрана проучавања која се тичу амбигвитета, те је аналитичком методом показано како се амбигвитет испољава у реченици или низу. Назначено је да амбигвитет може да се искористи као метод за идентификовање хијерархијских релација међу конституентима, као и да је амбигвитет једна од језичких појава код којих теорија посеже за синтаксичким структурним представљањем интерпретације. Питање је, међутим, треба ли то чинити, да ли амбигвитет треба представљати различитим синтаксичким структурама. У овом делу рада, циљ нам је да са методолошке стране испитамо да ли могућност вишеструке интерпретације код двосмислених низова кореспондира са одговарајућим бројем различитих хијерархијских структура међу конституентима.

Због директне везе између синтаксе и семантике имплициране композиционалношћу, лингвисти су закључили да се амбигвитет може користити као метод за идентификовање вишеструких могућности структурног организовања истог низа. Међутим, међу лингвистима не постоји сагласност у вези са валидношћу наведеног, те се узрок могућности постојања више од једне интерпретације наведених низова тумачи на различите начине. Са једне стране, постоје лингвисти који верују да један низ може имати два начина структурног представљања. У том случају, две могуће интерпретације једног низа речи могу да се објасне зависношћу од хије-

рархијске структуре међу конституентима, те се амбигвитет може искористити као метод за идентификовање хијерархијских релација међу конституентима. Са друге стране, има и лингвиста који верују да један низ речи може имати само један начин структурног представљања, а узрок двама читањима оправдавају тиме да структура није довољно прецизирана, што омогућује различита тумачења. У том случају, композиционалност је нарушена, функција структуре и делова само донекле ограничава могуће интерпретације.

Међу лингвистима нема усаглашеног мишљења ни о питању међузависности синтаксе и семантике, те се јавља мишљење да семантику не треба представљати синтаксички, или да синтакса треба само да одговара чињеницама везаним за распоред конституената у линеарном низу; једни лингвисти не признају синтаксу, други су, пак, свесни везе синтаксе и семантике (о раздвојености синтаксе и семантике видети у раду VAN BERKUM, HAGOORT & BROWN 1999a и VAN BERKUM, HAGOORT, & BROWN 1999b).⁵ Питање је да ли зависност интерпретације од места у хијерархијској структури може да буде доказ универзалне међузависности између синтаксичке и семантичке структуре. Код реченица где се могућност двају читања објашњава појавом тзв. невидљивог померања (видети пример 11 и објашњење за читање *Некога воли свако*), интерпретација одговара хијерархијској структури где је *неко* у синтаксичкој структури више од *свако*, што не одговара реду речи и граматичким односима који показују да се *неко* налази на месту објекта, најнижем у структури. Да ли је методолошки оправдано постулирати синтаксичке структуре које се не огледају у емпиријски сагледаним подацима? Неки лингвисти сматрају да су примери код којих је кореспонденција очигледна довољни да се овакав приступ усвоји, док други заговарају доследније држање емпиријског материјала. Слично закључујемо на бројним другим примерима. Прави пример померања видљив је код пасива, где се конституент интерпретира на два места (subjekt је у доњој позицији као аргумент на коме се врши радња и у горњој позицији као оно о чему се прича), и где ефектима на плану опсега може да се покаже како се интерпретација мења у зависности од места на коме се конституенти налазе у хијерархијској структури.

На крају, указујемо на још једну занимљивост у вези са могућностима читања низова речи. Реч је о идиомима за које важи правило да цела

⁵ У наведеним радовима испитивања су извршена применом метода евоцираног потенцијала, ERP. ERP је метод којим се „минуциозно мере промене електричног потенцијала наменски изазване одређеним контролисаним лингвистичким стимулусима“ (СТАНКОВИЋ 2010: 24), где је N400 детектована можда активност на семантичку аномалију, док се компонента P600 јавља као реакција на синтаксичке појаве.

конструкција носи само једно значење. Овакви низови речи ограничени су тиме што се значења појединачних речи не могу компоновати да би се добило значење израза као целине, већ читав низ речи има тачно одређено значење у лексикону: *обећавајући златна брда и долине: обећавајући много*. Изрази попут наведеног немају могућност двају читања, од којих би прво било кад се модификатор *златна* односи само на *брда* (само су брда златна, долине нису), а друго кад модификатор модификује оба конституента (и брда и долине су златни).

Литература

- CHIERCHIA & GINET 1990: Gennaro Chierchia and Sally McConnell-Ginet, *Meaning and Grammar: An Introduction to Semantics*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts London, England.
- HAEGEMAN 1991: Liliane Haegeman, *Introduction to Government and Binding Theory* SECOND EDITION, Copyright to Liliane Haegeman, 1991, 1994, Blackwell Publishers Ltd.
- HAEGEMAN 2006: Liliane Haegeman, *Thinking Syntactically: A Guide to Argumentation and Analysis*, First published 2006 by Blackwell Publishing Ltd.
- HEIM & KRATZER 1998: Irene Heim and Andjelika Kratzer, *Semantics in Generative Grammar*, Blackwell Publishers Ltd.
- VAN BERKUM, HAGOORT & BROWN 1999a: J. J. A. Van Berkum, P. Hagoort & C. M. Brown, *Semantic integration in sentences and discourse: Evidence from the N400*. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 11: 657–671.
- VAN BERKUM, HAGOORT & BROWN 1999b: J. J. A. Van Berkum, P. Hagoort & C. M. Brown, *Early referential context effects in sentence processing: Evidence from event-related brain potentials*. *Journal of Memory and Language*, 41: 147–182.
- ЈАНИЋ 2011: Александра Јанић, *О лексикализованим деминутивима у српском језику*, у рукопису, Филозофски факултет у Нишу.
- КРИСТАЛ 1999: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Нолит, Београд.
- МИТИЋ 2011: Ивана Митић, *Негајивне метафоре и њихово позитивно значење у колоквијалном говору*, у рукопису, Филозофски факултет у Нишу.
- СТАНКОВИЋ 2010: Бранимир Станковић, *Метод ERP (евоцираног по-тенцијала) у неуролингвистици*, *Наслеђе*, 15/2: 21–30.

ШАРИЋ 2006: Љиљана Шарић, *Формална анализа значења у природним језицима*. <<http://hrcak.srce.hr/4023>> 5.3.2012.

Ivana Z. Mitić

AMBIGUITY IN GENERATIVE SYNTAX AND FORMAL SEMANTIC

Summary

In this paper we offer review of studies which analyze ambiguity – phenomenon that can be attributed many semantic interpretations to one spoken string – and with analytical method, this paper defines how and why ambiguity appears in a clause or string of words; from the methodological point, it discusses accuracy of claim that the change of interpretation happens depending on hierarchical structure between the constituents. During the research, it was discovered that linguists have various opinions about this problem. Some linguists explain the possibility of double interpretation of one string with a dependence on syntactical hierarchical structure, while others, who believe that one string of words could have only one way of structural presentation, explain the possibility of multiple interpretations with the structure that is not very specified. On the basis of phenomena like passive, we conclude that ambiguity could be used as a method for diagnosis of some syntactical structure.

Keywords: ambiguity, two interpretations, syntax, semantic, compositionality, extent, quantifier raising.